

Владимир КАРТОВ

ТРЕТМАНОТ НА ПРЕДИЛИНДЕНСКИТЕ НАСТАНИ И ИЛИНДЕНСКОТО ВОСТАНИЕ ВО ТРУДОВИТЕ НА ХРИСТО СИЛЈАНОВ И НА АНГЕЛ ДИНЕВ

(споредбен критички осврт)

1. Неколку воведни белешки за животот и дејноста на Христо Силјанов и на Ангел Динев

Општо познато е дека Илинденското востание претставува настан од битно значење во поновата историја на македонскиот народ. Поради тоа, тој често пати бил предмет на истражување и проучување во македонската историографија. Сè до појавата на историографската синтетичко-аналитичка студија на Манол Пандевски: *Илинденското востание*¹⁾, како основни помагала од првостепено значење во нашата историографија и историската публицистика воопшто беа користени главно двотомните историографски трудови на Христо Силјанов: *Ослободителните борби на Македонија*, том I, Софија, 1933, том II, Софија, 1943 година и на Ангел Динев: *Илинденската епопеја*, том I, Софија, 1945 и том II, Скопје, 1949 година. Нивните први томови се посветени на предилинденските настани и посебно на Илинденското востание, кое прашање е предмет на овој наш прилог.

Христо Силјанов (1879—1942) е учесник во македонското ослободително движење уште од 1900 година, кога е зачленет во ТМОРО. За време на јануарските советувања и дискусии помеѓу македонските револуционерни дејци во Софија, во врска со решението на врховизираниот ЦК на ТМОРО на чело со Иван Гарванов за дигање на востание во Македонија во 1903 година, Силјанов застанал на страната на Христо Матов и неговите истомисленици кои го бранеле споменатото решение, а против мислењето на Гоце Делчев, Горче Петров и други, кои

¹⁾ Споменатиов труд на д-р Манол Пандевски беше публикуван по повод 75-годишнината на Илинденското востание во издание на Институтот за национална историја Скопје, 1978 година.

сметале дека тоа востание во 1903 година би било пребрзо, зашто политичките услови тогаш сè уште не биле погодни. По Илинденското востание, во кое зема активно учество и Силјанов, тој сè повеќе се ангажирал на страната на десницата во македонското ослободително движење, а по Младотурската револуција и Балканските војни е активен учесник и во нејзиното организационо-политичко изградување и дејствување. И не само тоа. Во меѓувреме и потоа се занимава со журналистичка и историско-публицистичка дејност во интерес на врховистичката кауза. Имено, во периодот меѓу двете светски војни, тој својата талентирана и осведочена литературна дарба ја стави во служба на Илинденската организација и другите квазимакедонски емигрантски организации и установи во Бугарија кои беа под патронат на бугарските буржоаски владетелски кругови што воде народоудвачка и завојувачка политика спрема македонскиот народ и Македонија.²⁾ Со своите историографски и историско-белегистички трудови тој дури станал еден од видните идеолози на првоврховистичката политика со длабоко рафиниран израз во услуга на великобугарската национализаторска политика спрема Македонија.

Ангел Динев (1891—1952) е исто така учесник во македонското националноослободително движење, во годините непосредно пред Балканските војни, односно во постхуретските години. Тој како емигрант во Бугарија, во периодот меѓу двете светски војни и непосредно по Втората светска војна (1919—1948), зеде активно учество во прогресивното движење на македонската емиграција како македонски општественик, културен деец, историски публицист и револуционер со што многу придонесе во афирмацијата на македонското ослободително движење воопшто и македонската нација посебно. Имено, со функциите што ги вршеше како повеќегодишен претседател на Гевгелиското прогресивно братство во Софија, потоа како редактор на органот на ВМРО (Обединета), списанието односно весникот „Македонски вести“, член на привремениот комитет на македонските емигрантски друштва во Бугарија (1944—1947), редактор на весникот „Доброволец“ (1944—1946) и потпретседател на Македонскиот иницијативен комитет на македонските културнопросветни друштва (1947—1948), Динев пројави значајна интензивна македонска патриотска дејност сред многубројната македонска емиграција. Напоредно со тоа, Динев објави и бројни статии и одделни публикации и друг вид

---

²⁾ Покрај споменатиов двотомен историографски труд, Христо Силјанов објави и други трудови со рафинирана првоврховистичка тенденциозност. Тоа се следните трудови: „От Витоша до Грамос“, Софија, 1915 година; „Писма и исповеди на един четник“, Софија, 1927 година; и „Спомени од Страндџа, Белешка по Преображенското востание“, Софија, 1934 година.

прилози со кој го афирмираше македонскиот национален идентитет, а подоцна (1944—1947) и македонската национална држава во рамките на ФНРЈ.³⁾ Исто така, тој беше учесник и во други настани во врска со акциите за обединување на македонското прогресивно движење во единствен македонски ослободителен фронт.

Последните години од својот живот (1948—1952) Динев ги помина во својата слободна татковина — Народна Република Македонија.⁴⁾

Првиот том на Силјановото дело што е предмет на овој наш прилог „Ослободителните борби на Македонија. Илинденското востание“ излезе од печат во 1933 година како издание на Илинденската организација, а во чест на 20-годишнината од Илинденското востание.⁵⁾

Речиси во истовреме и Ангел Динев ги подготвувал за публикување своите прилози за првиот том на „Илинденската епопеја“ иако истата излегла од печат дури во 1945 година. Имено во периодот од 1922 до 1933 година, тој објавил поголем број на статии и друг вид прилози во споменатово списание од предилинденскиот период и за самото Илинденско востание. На тој план посебно значење имаат следниве негови трудови: „Движението“,⁶⁾ „Централизъм или федерација“,⁷⁾ „Вулканизъм“,⁸⁾ „Лицемерето на силата“,⁹⁾ „Апостол Петков“,¹⁰⁾ „Забравените“,¹⁰⁾ „Крушевската република“¹²⁾ во 8 продолженија, „Из

³⁾ Динев публикува повеќе такви статии и друг вид прилози главно во следниве списанија и весници: „Илинден“ 1922—1926; „Македонски вести“ 1935—1936 и „Доброволец“ 1944—1946. Како одделни публикации ги издаде следниве позначајни книги: „История на грчко-турскиот сюз, София, 1929; „Хуриетът и следхуриетските борби в Гевгелиско“, София 1934; „Македонските славјани“, София, 1938, „Етнографската идеја на македонските славјани“, София, 1944 и „Политичките убиства во Македонија“, Скопје 1951 година.

⁴⁾ Пошироко за животот и дејноста на А. Динев видете во првата книга од тритомната публикација под наслов: „Ангел Динев, Одбрани дела“, I, Скопје, 1983 година од авторот на овој прилог.

⁵⁾ Десет години подоцна (во 1943) Силјанов го публикува и вториот том на оваа публикација во која е изнесен материјал за историјата на македонското националноослободително движење од 1904 година до Младотурската револуција. Третиот том што требало да ја обработува историјата на македонското ослободително движење во постхуриетскиот период (1908—1912) не беше подготвен, бидејќи во меѓувреме Силјанов почина.

⁶⁾ В. „Илинден“ од. 11. IV 1912.

⁷⁾ Истото, 22. V 1922.

⁸⁾ Истото, 18. VI 1922.

⁹⁾ Истото, 12. VII 1924.

¹⁰⁾ Истото, 20. VI 1925.

¹¹⁾ Одделна публикација во издание на Гевгелиското братство 1924 година.

¹²⁾ В. „Илинден“, 1926 година.

миналото на Гевгелија¹³⁾ во 12 продолженија, „Кресненското востание“¹⁴⁾ и погоре двете споменати книги: „История на грчко-турскиот сюз“ и „Хуриетџт и следхуриетските борби в Гевгелиско“. Во последната книга Динев има забележано дека уште во 1934 година го имал подготвено трудот за „Развојот на македонското ослободително движење и Илинденското востание“. Овој податок има индикативно значење, бидејќи имаше мислења, кои егзистираа до тоа време, а некои мислат и денеска, дека споменатиов прв том на Христо Силјанов вршел влијание врз композицијата на изложениов материјал во првиот том на Диневата Илинденска епопеја. Вистината е подруга. Имено, не само што идејните погледи му се различни туку и композицијата на изложениот материјал кај Динев е различна од онаа во делата на Хр. Силјанов за што ќе стане збор подоцна. Тогашната бугарска издавачка политика не дозволуваше можности за печатење на дела за македонската историја од македонското гледиште. Инаку, самото печатење на делата на Христо Силјанов беше завршено дури во ноевври 1933 година. Собраните материјали за македонското ослободително движење и посебно за Илинденското востание Динев пак, ги објавувал повеќе во прогресивните македонски весници и тоа подоцна во текот на 1935/1936 година.¹⁵⁾

2. Користените изворни материјали и литература, и композицијата во делата на Христо Силјанов и на Ангел Динев

Во врска со користените изворни материјали и литературата во споменативе двотомни книги на Христо Силјанов и на Ангел Динев можеме да ги истакнеме следниве општо-катактеристични обележја:

Прво, како општа карактеристична црта на овие два историографски труда за македонското ослободително движење може да се истакне фактот, дека тие се резултат на нивните долгогодишни истражувања на обемната документација за ова прашање, потоа на проучување на тогашната литература како и разновидните анкетирања на низа учесници во револуционерните борби на Македонија, кои како македонски емигранти живееле во Бугарија. Исто така авторите во овие свои дела внесле и многу сопствени спомени и сознанија, понесени од времето на нивното лично учество во македонското ослободително движење. И во едното и во другото дело објавени се и повеќе

¹³⁾ В. „Македонија“, 8. IX, 16. X 1932.

¹⁴⁾ Одделна публикација во издание на Гевгелиското братство од 1926 година.

¹⁵⁾ Посебно голем број на статии и друг вид прилози тој објавил во списанието, односно весникот „Македонски вести“ од првиот до последниот (71) број.

историски документи и материјали, разни апели и писма, како на органите на Македонската револуционерна организација, така и на одделни револуционерни дејци.

Второ, иако и во двата овие труда е користена богата документација, сепак во делото на Христо Силјанов има изложено поголем број на архивски документи. Имено, бидејќи тој бил во служба на Илинденската организација на македонската емиграција во Бугарија која била под патронат на великобугарските буржоаски владеечки кругови,¹⁶⁾ имал можност да користи и такви архиви кои за А. Динев не биле достапни поради тоа што тој бил еден од активните дејци на македонското прогресивно движење во Бугарија. Силјанов, дури добил можност да ги користи и архивите на разните министерства на Бугарија. Посебно значење на тој план имала Тајната архива на Министерството за надворешни работи на Бугарија која министерот — претседател на Владата на Бугарија, Никола Мушанов, лично му ја дал на користење. Преку владеечките кругови на Бугарија, Силјанов ја добил на користење и документацијата од фондовите на Кнежевското дипломатско претставништво во Цариград и на кнежевските трговски аташеа во Солун, Битола и Скопје.¹⁷⁾ Нема сомнение дека тоа беше доста голема предност за Силјанов како историограф и историски публицист.

Трето, изложениот материјал од сопствените сознанија и спомени во врска со појавата и развојот на македонското ослободително движење и кај двата автори можат да бидат научно оспорувани, како од страна на тогашните учесници и сведоци така и од пронајдените нови изворни материјали. Исто така и во двата овие труда се среќава нееднаков простор на појавата и развитокот на ослободителното движење во револуционерните околии и окрузи. Пошироки и подобро обработени материјали среќаваме за нивните родни краеве како и за соседните револуционерни околии. Така, на пример, во делото на Христо Силјанов таков вид материјали среќаваме за Битолскиот крај, потоа за Леринската, Костурската, Ресенската и Охридската револуционерна околица, а кај Динев за Гевгелиската односно Солунската, Кукушката, Дојранската, Струмичката и Еницевардарската околица. Вистина и тука се среќаваат одредени пропусти но тие се далеку понеприсутни отколку за другите револуционерни околии и окрузи.

Што се однесува, пак, за композицијата на првиот том од трудовите на Силјанов и на Динев можеме да ги истакнеме следниве нешта.

---

¹⁶⁾ По убиството на Арсение Јовков и емиграцијата на Георги Занков од Бугарија, во есента 1924, Илинденската организација ја служела верно на пробугарската политика кон Македонија како до Втората светска војна така и во периодот 1941—1944 година.

¹⁷⁾ Хр. Силјанов, цит. дело, I, стр. 111.

Малку погоре веќе истакнавме дека нивната композиција е различна. Тоа впрочем е многу лесно уочливо и за обичниот читател. Имено, изложениот материјал кај Силјанов е поделен на увод и шест посебни дела, со вкупно 444 страници. Уводот носи наслов: Берлинската неправда (стр. 1—7), првиот дел — Македонија и македонското прашање (8—36), вториот — Почетоките во организирањето на револуционерната борба (37—94), третиот — Револуционерното движење по Виничката афера (95—130), четвртиот — Судбоносната година (131—196), петтиот — Предилинденскиот период (197—276) и шестиот — Илинденското востание (277—444). Секоја од нив претставува поодделна, поширока проблемска целина во чии состав се инкорпорирани по неколку помали целини (поглавја) со хронолошка подреденост на одделните настани и прашања.

Уводот и првиот дел составуваат во суштина една целина бидејќи во нив се изложени основните претпоставки што ја обусловувале појавата и развојот на македонското прашање, а со тоа и македонското ослободително движење, односно како Силјанов се изразува на револуционерните борби на Македонија. Притоа, Силјанов уште веднаш во почетокот и децидно се декларира дека македонското прашање се зароди со решенијата на Берлинскиот конгрес кога Македонија била оставена и натаму под турско-османлиската власт, односно била „одделена“ од Санстефанската творба. Поради тоа тој ги величи решенијата на Санстефанскиот мировен договор, а ги напаѓа решенијата на Берлинскиот конгрес.¹⁸⁾ Исто така, притоа тој многу децидно се декларира дека македонското прашање во суштина било дел од бугарското прашање. За ова еве што, впрочем, вели самиот тој:

„Македонското прашање го доби својот почеток во 1878 година во Берлин. Дотогаш тој не суштествува како одделно прашање, бидејќи и за Западна Европа и за Русија судбината на Македонија е неразделиво поврзана со еволуцијата на бугарското прашање, како дел од големото источно прашање.“¹⁹⁾

Тоа значи дека за Христо Силјанов социјалното ропство и дотогашната револуционерно-ослободителна борба и општо позитивната македонска традиција имаат второстепено значење. Ваквиот негов уводен потфат ја обуслови и неговата прервохвистичка идејно-политичка определеност во третирањето на појавата и развојот на револуционерните борби во Македонија за време на турско-османлиското владеење во втората половина на XIX и во почетокот на XX век. Но за овој негов однос ќе стане збор подоцна. Останатите целини (втората, третата, четвртата и петтата) се однесуваат на појавата и развојот на маке-

¹⁸⁾ Хр. Сиљанов, цит. дело, I, стр. 2—4.

¹⁹⁾ Истото, 7.

донското ослободително движење до Илинденското востание. Последната (шестата) целина е најобемна и во неа се третираат настаните од времето на Илинденското востание.

Композицијата на изложениот материјал во првиот том на Диневата Илинденска епопеја има подруги карактеристики и карактер. Навистина и во Диневият труд материјалот е поделен на неколку дела, односно глави (вкупно 29) со речиси исто толку страници (440), но со сосема подруг распоред и поинаков третман на прашањата и настаните во врска со ослободителната борба на македонскиот народ. Пред сè првите два дела (првиот — Бесправието и ропството на македонскиот народ и вториот — Суштината и целите на македонската национална револуција) кои на одреден начин претставуваат еден вид увод кон предметот на проучувањето јасно и недвосмислено ги определуваат основните претпоставки за појавата и развитокот на националноослободителната борба на македонскиот народ, а тоа се пред сè како истакнува Динев — постојното социјално и национално угнетување на македонскиот народ и неговата дотогашна ослободителна борба и прогресивна традиција воопшто.²⁰) На Берлинскиот конгрес Динев му дава само определена улога кој овозможил да се засилат подготовките за организирана борба против турско-османлискиот режим бидејќи овој режим не му овозможувал речиси никакви позитивни услови за развиток на македонскиот народ и воопшто на Македонија во целина.

Следниве поглавја (18) во Диневата Илинденската епопеја, I дел, се однесуваат на одделни прашања во врска со појавата и развитокот на македонското националноослободително движење кои имаат пред сè проблемски карактер и се во функција на наведената суштина и цел на споменатово движење.²¹) Пос-

²⁰) А. Динев, цит. дело I, стр. 9—44.

²¹) Тоа се следниве поглавја: Идејната физиономија на основачите на ВМРО (45—62), Организацијата и пропагандите (63—88), Првите револуционерни процеси (87—96), Борбите на фронтот и внатрешноста (97—116), Нови револуционерни процеси во Македонија (114—128), Одразот на страшната солунска афера (129—148), Напорите на Делчев за обезбедување пари по самостоен пат за Организацијата (149—156), Делчев во инспекција во внатрешноста (157—166), Зошто македонските револуционери ја запленија Мис Стоун (267—182), Од животот на Организацијата во II-та револуционерна област до Илинденското востание (183—197), Бесмртниот подвиг на робите во Битољско (198—210), Потеклото на врховизмот (211—218), Погубните дејства на врховизмот (219—238), Војната против врховистите во I и II револуционерни области (239—260), Нова афера и убиства (261—268), Првите почетоци за реформи во Македонија (269—274), Перманентно востание на Горче и Гоце (275—286) и Факличката измена на раководителите на ВМРО спрема делото на народот (287—297).

ледните 9 поглавја исклучиво се однесуваат на Илинденското востание.²²⁾

3. Идејно-политичката заснованост на погледите на Христо Силјанов и на Ангел Динев кон револуционерната борба на македонскиот народ во предилинденскиот период

Од изложената композиција, а особено од уводот и првата глава на споменативе дела на Силјанов и на Динев, веќе на определен начин во основа ја истакнавме и идејно-политичката заснованост на нивните погледи кон ослободителната борба на македонскиот народ во предилинденскиот период. Меѓутоа, во продолжение ќе се обидеме, при анализирање на конкретните настани и можности, истата непосредно да ја изразиме.

Христо Силјанов уште пред излегувањето на неговата книга во 1933 година беше веќе познат како талентиран и познат автор на полето на литературата воопшто и посебно на полето на историската белетристика. Со овој историографски труд тој се потврди исто така како искусен автор со осведочена литературна дарба и со висока способност за најистанчени логички опсервации. Кога кон ова ќе ги додадеме и веќе споменатите факти — можноста на поседување на голем фонд на документи и предмети и што самиот тој е учесник во востанието тогаш разбирливо е што ова негово дело има значајна историографско-фактографска вредност.

Меѓутоа, и покрај ваквата вредност на неговото дело, овој историографски труд е ставен во улога на прокламираните цели на денационализаторската и завојувачката политика на бугарската буржоазија спрема Македонија. Имено, во својот поглед при третирањето на револуционерните борби во Македонија во предилинденскиот период тој се служи со великобугарското, односно врховистичкото гледање кон тие борби во Македонија. Впрочем, не треба човек да биде голем познавач на тие настани, а да не констатира дека Христо Силјанов со ова свое дело верно ѝ служи на великобугарската политика кон Македонија. Пред сè, како што порано истакнавме, дека тој уште во уводот и во првиот дел децидно се декларирал дека македонското прашање е составен дел на бугарското и дека мнозинството на македонското население е бугарско, односно како тој го именува со името „Бугари“, односно „македонски Бугари“.²³⁾

²²⁾ Тие се: Подготовките за востание во II-та револуционерна област (297—305), Востаничките дејства на 20-јуни Илинден (306—314), Востаничките акции на крушевчани (325—334), Востаничките акции во II-та револуционерна област (335—356), Одринско во надвечерието на Илинден (357—360), Акциите во Струмичката, Серската и Скопската револуционерна област (361—372), Грешките и поуките од Востанието во неговата дејствителна светлина (383—397).

²³⁾ Хр. Силјанов, цит. дело, стр. 3.

Таквиот Силјановски великобугарски поглед доаѓа до израз речиси и во сите останати поголеми и помали делови во спомнатиов труд. Но, сепак, тоа најдобро доаѓа до израз во врска со третманот и поставеноста на двете струи во македонското ослободително движење (централисти и врховисти) и посебно спрема нивните водечки личности, потоа за улогата на Егзархијата, за улогата на интелегенцијата во македонското ослободително движење и сл.

Иако во изложениот материјал на својата книга Силјанов изнесол и доста вистини за обете струи во македонското ослободително движење како и за нивните цели и дејноста на нивните претставници, сепак, непобитен е фактот, тој настојува со една рафинирана опсервација да не ги афирмира посебно суштинските разлики во нивниот однос спрема македонското прашање. Пред сè Силјанов им дава речиси еднаков третман и простор на двете фракции во македонското ослободително движење и на централизмот и на врховизмот. Истовремено, пак, кога не може да ги прикрие разликите меѓу централистичките и врховистичките дејци, односно кога доаѓа до борба помеѓу нив, тој жали за тоа.²⁴⁾ И сето тоа го прави со однапред определена цел — да му го одземе македонскиот колорит на движењето и во духот на „бугарскиот национален идеал“ се мачи да ги помири плејадата македонски револуционери со разновидните врховистички реакционерни елементи. Во суштина со тоа тој настојува да ја оствари тезата на бугарските владеачки кругови дека ослободителната борба на македонскиот народ против турското господство треба да ѝ служи како етапа за нејзиното присоединување кон Бугарија. Така, на пример, во врска со оваа цел, Силјанов им посветува поголем простор на акциите на четите што ги испрати Врховниот комитет со помош на бугарските државни и воени органи уште во 1895 година.²⁵⁾ Исто така тој со посебна почит и задоволство ја опишува својата средба со полковникот Атанас Јанков,²⁶⁾ познатиот врховистички деец на служба во бугарската армија. Притоа, покрај другото, за него го запишал и ова „дека Јанко имал голема предност кон ослободителната идеја“.²⁷⁾

Од сето ова произлегува непобитниот факт дека великобугарскиот поглед на Христо Силјанов во ова историографско дело се гледа пред сè во третманот на врховизмот. Имено, Врховниот комитет тој го третира како орган на македонското ослободително движење во Бугарија кој „во 1902 година израсна во самостојна револуционерна акција од огромно значење за времето и размерот на големото македонско воста-

24) Истото, 157.

25) Истото, 54—58.

26) Истото, 165—166.

27) Истото, 175.

ние.²⁸⁾ Потоа продолжува: „Тоа ја застапува истата цел, но се развива при совршено различни услови... Неговата цел е да придонесе за остветување на општиот народен (се мисли на бугарскиот, н.б.) идеал.“²⁹⁾ Исто така на Врховниот комитет односно на врховизмот му дава и револуционерно значење што се гледа од следниов Силјанов текст: „Легална по форма, Организацијата во Кнежевството, се одликува веднаш по создавањето си како револуционерна преку организирањето на востанието во 1895 година и заживеа како што видовме, во сознанието дека е повикана да биде не надградба, туку основа на ослободителното движење.“³⁰⁾

Проврховистичката идејно-политичка насоченост на Силјанов видливо се манифестира и во третманот на односот на Егзаријата спрема македонското ослободително движење. Пред сè во изложениот материјал за оваа бугарска црква преовладува неговиот благонаклонет однос. Неа, тој ја смета „како венец и на бугарската преродба на Македонија и на културно-просветниот развикот на македонските Бугари“.³¹⁾ И не само тоа. Силјанов тврди дека „Револуцијата во Македонија претставува продолжување на „процесот на националната еманципација на Бугарите во пределите на Турција“.³²⁾ Исто така тој се обидува со најистанчени рафинирани опсервации да ја прикаже политиката на Егзархијата спрема Македонија како идентична по целите и суштината со онаа на Револуционерната организација, односно дека отпорот на младата македонска интелигенција и на народот воопшто во Македонија како дело повеќе на противдејството на турските владеечки кругови и други странски фактори.³³⁾ Тој продолжува во тој дух. Имено, најистакнатите егзархиски претставници (Иван Гарванов, Васил К'нчев, А. Тошев и др., главно учители во Солунската гимназија и училишни инструктори, Силјанов ги прикажува како револуционерна струја во македонското ослободително дело.³⁴⁾ Истовремено, на тој дел од интелигенцијата што зеде непосредно учество во македонското револуционерно движење, а кои по националност биле Бугари, им дава далеку повеќе простор во својата книга, отколку на македонската интелигенција која речиси масовно зела непосредно учество во тоа движење.³⁵⁾

²⁸⁾ Истото, 145.

²⁹⁾ Истото.

³⁰⁾ Истото, 148.

³¹⁾ Истото, 119.

³²⁾ Истото, 124—125.

³³⁾ Истото, 120—123.

³⁴⁾ Истото, 124—125.

³⁵⁾ Истото, 100—101.

Силјановата проврховистичка ориентираност во ова негово дело е изразена и при третманот на водечките личности на двете различни фракции во македонското ослободително движење. Силјанов не само што наполоно се согласува со концепциите на врховистичките личности на внатрешниот врховизам — Христо Матов, д-р Христо Татарчев и Иван Гарванов, туку настојува да ги оправдува истите.³⁶⁾ Така, на пример, по повод апсењето на Гарванов во 1903 година Силјанов пишува:

„Беше обесправено, пред сè, Централниот комитет во едно време, кога и саатите беа од значење за подготовките за претстојното востание. Загубата на Гарванов беше незаменлива. Меѓу легалните дејци во внатрешноста немаше човек со негова осведоченост врз работите во целата област (солунската, н.б.) и со неговата сопствена волја, за да може да се наложи како легален водач и да го зачува авторитетот на обединувачкиот центар“.³⁷⁾

Христо Силјанов како автор на ова свое историографско дело се обидува преку разни концептуални опсервации да ја ублажи и одговорноста на авантуристот Борис Серафов, чија дејност има тешки негативни последици за македонската револуционерна организација и воопшто за македонското ослободително дело. Имено, тој него го третира како доста наивен човек,³⁸⁾ а на друго место дури и го фали во некои негови авантуристички акции.³⁹⁾ Силјанов е наклонет и кон Даме Груев, и покрај тоа што и тој има пројавено извесни слабости во својата долгогодишна револуционерна дејност.⁴⁰⁾

И покрај неможноста да ги сокрие богатите фактографски податоци за дејноста на вистинските здрави македонски револуционерни дејци, (Гоце Делчев, Горче Петров, Јане Сандански, Д. Х. Димов) сепак, тој, Христо Силјанов, спрема сите нив се однесува крајно негативно. Така, на пример, спрема Горче Петров еден од идеолозите на независноста и самостојноста на македонската револуција се однесува со многу потценувачки однос. На едно место, покрај другото, Силјанов пишува за Горче Петров вака:

„Со сета своја еквилибристика не може да ги задржи противдејствителните сили во рамновесие. Тој собра против себе си многу недоверба и омраза и му се наложи да се повлече, озлобен против сите и омразен од туѓи и од свои како лош гениј на недоразбирањето и кавгите меѓу двете организации.“⁴¹⁾

³⁶⁾ Истото, 42,125—128.

³⁷⁾ Истото, 275.

³⁸⁾ Истото, 90.

³⁹⁾ Истото, 149.

⁴⁰⁾ Истото, 110—111 и 235—238.

⁴¹⁾ Истото, 148. За сличниот Силјанов однос кон Горче Петров видете и на стр. 203, 206—207.

Христо Силјанов има уште понегативен однос спрема Јане Сандански, еден од најголемите заштитници на независноста на македонското националноослободително движење и воопшто на македонската независност по смртта на Гоце Делчев. Меѓутоа, бидејќи Силјанов ги застапуваше а потоа и ги бранеше со перо во рака погледите на врховистичките дејци, а со тоа им служеше на целите и на интересите на бугарските буржоаски владеачки кругови, тој дури и органски го мрзеше Јане Сандански. Впрочем за ова да цитираме еден мал пасус од Силјановото дело:

„Врховизмот сфатен како основно зло и беспопштедните борби против него, регистрира веќе и братски гробови, беа направиле од нив (се мисли на Делчев и неговите следбеници, н.б.) вистински секташи, готови заради догмата на своите крајности. Тоа е особено верно за Јане Сандански. Неук, макар и да постигнал доста со природниот си ум и низ самообразование, тој останал со ограничен хоризонт и со почетната си жестокост. Свирепата енергија со која ги бранеше декларираните принципи на организационата самостојност и сувереност издигнати од него во своеобразен култ . . .“⁴²⁾

За разлика од Силјанов, Динев пак, во своето дело има подруг поглед на третманот и поставеноста на настаните и личностите во македонската ослободителна борба. Тие имено квалитативно се разликуваат. Иако Силјанов далеку го надминува Динев во врска со користењето на изворни и други материјали, сепак Диневскиот поглед е вистински македонски, прогресивен и револуционерен. Една од најголемите тешкотии, што Динев ја имал при обработувањето на својот огромен фактографски и консултативен материјал, била секако тешкотијата за ослободувањето од великобугаризмот на бугарските историографи и нивните следбеници — македонските врховисти. Сметаме дека тој тоа успешно го извршил. Имено, Динев веќе одамна стоел на правилни марксистички позиции спрема македонското национално прашање, односно стоел на вистински македонски позиции по македонското прашање. За него одамна беше расчистено со сфаќањето дека Македонците не се ни Бугари, ни Срби, ни Грци, а се само просто Македонци. Впрочем, една од најсуштествените карактеристики на „Илинденската епопеја“ е длабоко критичкиот однос на авторот спрема појавите, настаните и актерите на историјата. Тој се истакнува особено критички спрема великобугарскиот врховизам во македонското ослободително движење за сето време на неговото постоење и низ сите негови појавни облици.⁴³⁾ Пред овој негов исто-

⁴²⁾ Истото, 208—209. Сличен или уште понегативен однос спрема Јане Сандански Силјанов изразува и на стр. 161—162, 209 и 238—240.

⁴³⁾ А. Динев, Илинденската епопеја, Софија, 1945, 63—64, 72—75, 210—260.

риски суд, не помина подобро ни врховизмот во Македонија на великогрчките и великосрпските буржоазии.⁴⁴⁾ Поради посебниот негов однос кон врховизмот на овие буржоазии, Динев всушност, стоеше непоколебливо на позициите на вистинските и здравите македонски револуционерни дејци од крајот на XIX и почетокот на XX век.⁴⁵⁾ Тоа беа позиции на самостојноста и независноста на македонското националноослободително движење кое се бореше не само против турско-османскиот апсолутистички поредок што не му овозможуваше слободен развој на македонскиот народ туку и против освојувачките стремби на соседните држави на Македонија и воопшто против врховизмот. Во изнесувањето и третирањето на материјалите се гледа дека Динев е дури фанатички предан на своите погледи како вистински македонски патриот кој доследно се бори и против сите оние кои не можат да се ослободат од инфилтрираниот врховизам. Притоа често пати ја изразува и популаризира идејата дека македонскиот народ може да ја оствари својата национална и социјална слобода во рамките на една федеративна јужнословенска заедница.⁴⁶⁾

4. Кон прашањето за поставеноста и третманот на Илинденското востание и на Крушевската република во делата на Христо Силјанов и на Ангел Динев

Во право е Христо Силјанов што во првиот том на својата книга му посветил најголемо внимание на Илинденското востание. На ова прашање тој му посветил речиси една третина од просторот на споменатава книга, односно од 287 до 444 страница или вкупно 150 страници. Исто така во право е Силјанов што и на настаните воопшто во Битолскиот револуционерен реон им посветил најголемо внимание. Но притоа пак, тој ја минимизира улогата и дејноста на револуционерните акции во другите македонски револуционерни окрузи што не е во право. Имено, Силјанов особено не е во право што им дава доста значајна улога на настаните за времето на Илинденското востание во Одринско, кој не е македонски реон издвојувајќи го притоа во посебно поглавје, додека улогата на другите востанички окрузи како што вели акад. Манол Пандевски, „речиси ја прескокнал“.⁴⁷⁾

⁴⁴⁾ Истото, 66—86. Поопширно за великосрпската и великогрчката политика спрема Македонија видете во II том на Диневата епопеја, Скопје, 1949.

⁴⁵⁾ Истото, I том, стр. 210—260.

⁴⁶⁾ Истото, 259—270.

⁴⁷⁾ Д-р М. Пандевски, Илинденското востание во Македонија 1903, ИНИ, Скопје, 1978, 8.

Христо Силјанов како учесник во македонското ослободително движење во предилинденските настани во Македонија, а и во самото Илинденско востание⁴⁸) имаше можност да ги познава личностите и месностите каде се одигруваа одделни настани. Исто така тој имаше и можности да користи многу документи и материјали од бугарските државни архиви, коишто останаа недостапни за други автори — тогаш и денес. Поради тоа, а и поради неговата веќе афирмирана литературна дарба, Христо Силјанов успеа прв да направи еден целосен историографски преглед на сите најзначајни настани за време на Илинденското востание во Македонија и Одринско. Притоа во наследство остави многу значајни фактографски материјали како од дејноста на одделни македонски револуционери така и воопшто за самите револуционерни акции за време на Илинденското востание.

Меѓутоа, и покрај ваквиот неоспорен резултат, Христо Силјанов во оваа своја книга, на најсуштествените прашања од времето на Илинденското востание речиси не обрнал посебно внимание, односно само површно ги прикажал. Така, на пример, и покрај многуте објавени архивски материјали за дејноста на Главниот штаб на Востанието, во книгата не се среќаваат никакви критички анализи за дејноста на членовите на Главниот штаб (Д. Груев, а особено на А. Лозанчев и Б. Сарафов) како и на Задграничното претставништво (Хр. Матов и д-р Хр. Татарчев) кои во многу случаи и тогаш и пред тоа, како и по Илинденското востание го разбивале и го обезглавувале македонското револуционерно националноослободително движење, односно го оневозможувале самоослободувањето на македонскиот народ бидејќи се потпирале пред сè на завојувачката политика на Бугарија. Во тоа се огледа всушност врховистичкиот однос на Силјанов кон Востанието. Затоа и не случајно Силјанов не само што им дава голем простор на дејностите на инфилтрираните врховисти во највисокиот извршен орган на Организацијата — Централниот комитет (предводен од Иван Гарванов) и на претставниците на Задграничното претставништво (Хр. Матов и д-р Хр. Татарчев) со кои веќе најинтимно соработуваат поранешните раководители на Врховниот комитет во Бугарија, туку истовремено и ликува во тоа. Еве што вели впрочем самиот Силјанов за тоа:

„Илинденското востание го постави Врховниот комитет во една особена положба. Тој ги имаше сите причини да ликува. Неговите разбирања се наметнаа: Македонија востана и ги викаше на помош сите свои синови и оние, кои дотогаш ги полагале своите грижи за нејзиното ослободување. Луѓето, кои во

⁴⁸) Хр. Силјанов учествува во востанието во Одринско (Тракија) како еден од секретарите на Бирото на Конгресот на Одринскиот револуционерен округ.

минатата есен направиле сè Македонија да востане, не можеа да чекаат, макар што сега востанието беше решено и прогласено од нивните противници. Наеднаш кардиналниот спор за востанието стана остраниет природно и неопходно — во интерес на ослободителната кауза — беше, двете страни да си ја подадат искрено раката и да соработуваат заедно уште во претходните подготовки: само така можеше да се искористи и најцелисходно командниот кадар, со кој располагаше Врховниот комитет и да се создаде поголем ентузијазам меѓу емиграцијата (македонската, н.б.) и бугарското општество“.

„Такви беа разбирањата и очекувањата, вели во продолжение Силјанов, и на Централниот комитет. Во познатото ни јануарско советување на ЦК, раководен тогаш од Ив. Гарванов, се зајавуваше, дека по објавувањето на востанието „сите борци, готови да го поткрепат робот во нерамната борба, ќе бидат преземени со отворени срца... Со тоа тој создаваше златен мост за помирување со врховистите. Исто така и задграничните претставници Хр. Матов и д-р Хр. Татарчев не гледајќи смисла за понатамошните расправи — штом е решено да се дигне востание — се држеа помирувачки и пројавија готовност кон спогодба.“⁴⁹⁾

Уште покарактеристичен пример за врховистичкиот третман на настаните од Илинденското востание, Силјанов ни се претставува и со неговиот многу површен пристап и третман на Крушевската Република. Тој, имено, на прашањето за изградбата на револуционерната власт во Крушево и неговата околица која е позната како Крушевска Република, а со која македонскиот народ во суштина ја изрази целта за која се бореше македонското ослободително движење веќе 10 години непрекинато, само ја регистрира во рамките на еден поднаслов, без да ја издвои во посебно поглавје и без да се задржи пошироко и подлабоко на нејзиното историско значење од кое потоа младите генерации на македонскиот народ се восхитуваа и непосредно се бореа да ја изградат на тлото на цела Македонија. Напротив на тоа Силјанов прави еден прилично широк општ заклучок за Илинденското востание кое најчесто го поврзува со општобугарскиот национален интерес — како општ бугарски стремеж за слобода, како највисока точка на бугарските напори во Македонија,⁵⁰⁾ што претставува своевиден фалсификат на историјата на македонскиот народ.

Ангел Динев има подруга поставеност и пристап на Илинденското востание и Крушевската Република. Вистина и тој во својот прв том од Илинденската епопеја, исто така, им дава доста голем простор на илинденските настани во Битолскиот револуционерен округ и во неговиот роден округ — Солунски-

⁴⁹⁾ Хр. Силјанов, цит. дело, 338—339.

⁵⁰⁾ Истото, 443—444.

от како и Христо Силјанов. Скоро една третина од просторот во книгата се однесува на овие краеве. Меѓутоа, за разлика од Силјанов, во третирањето на спомнативе настани, Динев има вистински, прогресивен македонски поглед. Особено тоа е видливо изразено во врска со создавањето на Крушевската Република на која во целина ѝ е посветен XXIV дел од книгата.⁵¹⁾ И не само тоа. Ангел Динев, на крајот од својата книга, XXVIII и XXIX глава во целина ѝ ги посветува на „Грешките и поуците од востанието“ и на „Прашањето за востание во неговата дејствителна светлина“, во кои критички ги анализира суштината и значењето на Илинденското востание во историјата на македонскиот народ и истовремено ја истакнува штетноста од пребрзаноста на востанието и грешките за време на истото.⁵²⁾

Кога сме овдека потребно е да истакнеме и некои присутни едностранчивости, празнини и пропусти во споменатава Динева Илинденска епопеја I и II дел. Станува збор пред сè за тоа дека во Илинденската епопеја I и II дел навистина се објавени повеќе историски документи и материјали, разни апли, писма како и одделни органи на Организацијата така и на одделни револуционерни дејци, меѓутоа при нивната интерпретација авторот не ги наведува изворите од каде ги користел, иако во самиот предговор само во начелна форма зборува за тоа од каде ги црпел споменативе материјали за книгата. Со ова уште повеќе доаѓа до израз нејзиниот публицистички карактер. Исто така и научната верност на некои од овие публикувани материјали можат да бидат оспорувани како од страна на тогашните учесници и сведоци на тие настани така и од пронајдените изворни материјали.

Во изложениот материјал на Диневата Илинденска епопеја забележливи се и некои други слабости и недостатоци. Пред сè сметаме, дека иако во книгата е направен подолг осврт, сепак во неа не е доволно обработена општествено-економската положба на Македонија во периодот пред и за време на појавата и делувањето на Револуционерната организација. Исто така не е обрнато поголемо внимание и на движечките сили на тогашното македонско општество. Вистина, Динев доста на широко пишува за водечката улога на младата интелигенција, а посебно на учителите, но сепак станува збор за одредени изразители на определени слоеви како дел од експлоатираните маси — селани и работници. Сличен однос Динев има и кон врховизмот. Имено, тој доста опширно пишува и за неговите актери и носители, потоа за разни врховистички дејци, за врховистички чети и слично но при тоа му недостасува една попродабочена анализа на неговата обусловеност.

⁵¹⁾ А. Динев, цит. дело, I, стр. 324—334.

⁵²⁾ Истото, 372—397.

Меѓутоа, и покрај споменатите недостатоци и слабости, и покрај извесниот публицистички карактер на оваа двотомна публикација, сепак таа претставува доста значаен придонес за историјата на македонското националноослободително и револуционерно движење од крајот на XIX и почетокот на XX век, па и во поширока смисла за историјата на македонскиот народ од овој многу значаен период. Таа излезе во време кога младата македонска историографија ги бележеше своите почетни чекори. Поради тоа и нејзиниот изложен материјал корисно послужи пред сè за црпење на знаења како за помладата генерација така и за пошироката читачка публика за многуте херојски подвизи на многу македонски револуционерни дејци, кои се бореа против сите туѓи аспирации врз Македонија. Таа одигра и определена национално-воспитна улога. Таква улога на одреден начин таа и денеска врши. Напротив на тоа, Силјановата двотомна публикација „Ослободителните борби на Македонија“, поради проврховистичка идејно-политичка заснованост на авторовиот поглед, освен извесно класично историографско, не можеше да има такво значење.

* *
*

На крајот од нашево излагање ни се наметнува еден општ заклучок. Христо Силјанов, во својата двотомна публикација „Револуционерните борби на Македонија“ ги изразува и популаризира идеите на оние реакционерни кругови во македонското националноослободително движење кои беа под силно влијание на надворешни фактори, во случајов, великобугарските владеечки кругови што водеа освојувачка политика спрема Македонија. Поради тоа, иако неговите изложени материјали за револуционерните борби во Македонија одиграа извесна позитивна улога како за класичната македонска историографија така и воопшто за запознавањето на пошироките читатели со историјата на македонското ослободително движење, тие не можеа да најдат на добар прием кај македонската емиграција и целиот македонски народ. Напротив на тоа, Ангел Динев во својата исто така двотомна публикација „Илинденската епопеја“ верно ги изразуваше и афирмираше стремежите на македонскиот народ за своја социјална и национална слобода односно безрезервно ги разобличуваше не само великобугарските стремежи кон Македонија и македонскиот народ туку и оние на другите соседни држави на Македонија.

THE TREATMENT OF PRE-ILINDEN EVENTS AND ILINDEN
UPRISING IN THE WORKS OF HRISTO SILJANOV AND
ANGEL DINEV

S u m m a r y

Hristo Siljanov and Angel Dinev are representatives of the Macedonian national and liberation movement from the end of XIX and beginning of the XX century. The first one joined the movement directly before the Ilinden uprising, and the second, after the Young Turkish Revolution. Both emigrate to Bulgaria after the First World War.

Since their early youth they show interest towards research of the Macedonian historical past, and especially towards the history of the Macedonian national and liberational movement. As a result of these efforts they succeeded in publishing their two volumes publications entitled „The Revolutionary Struggles of Macedonia” i.e. „The Epic of Ilinden”.

Hristo Siljanov belonged to that social, ideological and political emigration in Bulgaria, whose representatives, since before the First World War, were working on behalf of the great Bulgarian ruling circles who were leading subjugational policy towards Macedonia, i.e. tended to denationalisation and assimilation of the Macedonian people. In this spirit of such a great Bulgarian politics towards Macedonia, Siljanov wrote this two volumes publication, showing that he remained loyal to the supremistic forces.

Angel Dinev belongs to that ideological and political group of the Macedonian emigration in Bulgaria who headed the wide masses consistently following the ideas of the leaders and founders of TMORO (VMRO) (Secret Macedono-Odrin Revolutionary Organization or Internal Macedonian Revolutionary Organization (VMRO) headed by Gotse Delčev, Yane Sandanski, Gjorče Petrov and others. By the data given in „The Epic of Ilinden” vol. I and II, Dinev is expressed as a consistent interpreter of the mentioned revolutionary forces of the Macedonian national and liberation movement from the end of the XIX and beginning of the XX century, deeply penetrating to the essence of the Macedonian national and liberation struggle.